

הכרת הטוב בהלכה ובמוסר היהדותחלק ההלכה

רבי סעדיה גאון לימד לנו שיטתו שהתורה תוך-תוכה שכלית, ואם ייתכן שיהיה לאדם מספיק זמן ויהיה בעל שכל עדין ועין חודרת, יש לאל ידו להגיע לכמעט כל מצוות התורה בכח שכלתו האנושית. וכשבא הגאון להדגים דבר זה, קבע שהעקרון הראשון שהשכל הבריא מעלה הוא: הכרת הטוב, הגמול לטובה שנעשה לו. ומזה נובעים הרבה מצוות, כגון: תפילה, קרבנות, כיבוד אב ואם, הלל, בהמ"ז וכדומה.

בשעור זה נתמקד בשלש דוגמאות של הכרת הטוב, והן ברכת הגומל, ברכת מודים בשמ"ע, ואמירת מזמור לתודה בפסוקי דזמרה. ועיקר דיוננו בזה הוא מצוה שכל-כולה הכרת הטוב, והיא ברכת הגומל.

ברכת הגומל

ברכה זו מקורה בברכות דף נ"ד ע"ב בסוגיא דד' צריכין להודות, ורבו גם רבו הקשיים גם בגמרא עצמה גם בראשונים, וישנם אי-אלה דיוקים וחילופי הנוסחאות בסוגיא קצרה זו שאינם אומרים אלא דרשני.

למשל, שאלה פשוטה: הסוגיא עצמה מתחילה, "אמר רב יהודה אמר רב, ארבעה צריכין להודות" ומזכיר את הארבעה ומביא ראיות לכולם מתהילים ק"ז, ואח"כ, "מאי מברך, אמר ר' יהודה, ברוך" וכו'. ומזה כנראה שרב בעצמו לא פירש איך צריכין להודות ומהי ההודאה, ור' יהודה הוא שקובע שההודאה היא בצורת ברכה. ולכאורה היה על רב בעצמו לבאר מהי ההודאה, שהיא ברכה, ועל ר' יהודה למסור לנו את נוסח הברכה.¹

ועוד: הרמב"ם פ"י מהל' ברכות ה"ח: "וצריכין להודות בפני עשרה, ושנים מהם חכמים שנאמר וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו. וכיצד מודה וכיצד מברך, עומד ביניהם (דהיינו, בין שני החכמים) ומברך בא"י אמ"ה הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב."

וקשה מ"ש הרמב"ם שבברכה זו "עומד ביניהם", שצריך לעמוד, ודבר זה לא נזכר בש"ס, ומהו מקורו לדין זה?

והנה הנ"ל היא הגירסא ברמב"ם בדפוס שלפנינו, והכסף משנה והרבה אחרים טרחו ועמלו ליישב לשונו הכפול, "וכיצד מודה וכיצד מברך". והגר"י קאפח בפירושו למשנה תורה בהלכה זו קבע שהגירסא הנכונה היא "וכיצד מודה" ומשמיט "וכיצד מברך", וכתב שכן היא הגירסא בכל כתבי-היד. האם אפשר לקיים שניהם, או האם יש ט"ס באחת מגירסאות אלה?

1 שאלתנו היא לפי הגירסא בש"ס שלנו, הנדפס, "א"ר יהודה אמר רב", ולא לפי כ"י מינכן ואחרים המשמיטים המלים "אמר רב", ועי' בד"ס על אתר.

ועוד יש חילופי גירסאות בנוסח הברכה, שבדפוס הוא "ברוך גומל חסדים טובים", ובר"ף ורא"ש וטוש"ע הוא כמ"ש הרמב"ם, "הגומל לחיובים טובות שגמלני כל טוב". וכדאי לעיין בחילופי גירסאות אלה, האם יש בהם רק שגיאות בהעתקה או בטעות המדפיס, או האם השינויים מקורם בהשקפות הלכתיות מחולקות.

ועוד: אביי אמר שצריך לאודוויי קמי עשרה, ומר זוטרא מוסיף ותרין מינייהו רבנן, וע"ז מתקיף ר' אשי, "ואימא בי עשרה שאר עמא ותרין רבנן", כלומר שביחד צריכים י"ב, והש"ס הניחו ב"קשיא". ועל זה כתבו התוס' ד"ה ואימא, "ועבדי לחומרא ואפילו ליכא תרי רבנן". כך היא הנוסחא שלנו, דהיינו, שמפאת הספק אם הלכה כמר זוטרא או כר' אשי, מחמירים לברך אפילו בהעדר תרי רבנן בנוסף להעשרה. והטור או"ח סי' רי"ט העתיק דברי תוס' בנוסח אחר: "וכיון דלא אפשר עבדינן לחומרא ובעינן תרוייהו".

והנה רעק"א בהגהותיו לש"ע שם הקשה על תוס' (לפי הגירסא שלפנינו), הא קי"ל שספק ברכות להקל, וא"כ היה על תוס' להסיק שעבדינן לקולא ולא לחומרא, ואין מברכין אא"כ יש עשרה ועוד שנים רבנן.

וליישב את הנ"ל, נחזור למ"ש הרמב"ם שם שצריך לעמוד בברכת הגומל, והכסף משנה שם כתב, "ומ"ש עומד ביניהם צ"ע מנא ליה." ודבר זה כנראה כבר הוקשה לרבנו אברהם בן הרמב"ם,² ואם כי אישר שכך אמנם נהג אביו, לא הספיק לבאר מדוע, שאמר שהפסוק הוא "ובמושב זקנים" ומכאן שהתלמידים (כלומר, ת"ח, דהיינו הזקנים) צריכים לישב, אבל עדיין נבצר ממנו לדעת מנ"ל שהמברך צריך לעמוד.

הנה הב"י באו"ח ריש סי' ח' בשם האורחות חיים "דהא דגרסינן בירושלמי כל הברכות מעומד, על ברכת המצות קאמר ולא על ברכות הנהנין." וראיתי בכמה אחרונים שרצו לבאר עי"ז את שיטת הרמב"ם לענין עמידה בברכת הגומל,³ ולכאורה זה דבר של תימה לומר שברכת הודאה היא ברכת המצוה, שהלא כל עצם הדבר הוא שבח והודי' , וא"כ א"צ לעמוד, ודינו יותר כברכת הנהנין ולא כברכת המצוה.

אלא נראה שבכל ענין ד' צריכין להודות יש לחלק בין קיום המצוה ומעשה המצוה, וכשיטת מו"ר שליט"א בתפילה ובתשובה ובאבלות, שהקיום הוא בלב, כך גם בהודאה, קיום המצוה הוא בלב, שמרגיש הכרת הטוב להקב"ה שהצילו מצערם וממיצר, ואע"פ שתמיד צריך אדם להרגיש תודתו להשי"ת, מ"מ כשעבר דרך משבר וסכנה גדולה, תחושתו של הודאה לה' בלבו היא פי כמה, וזהו קיום המצוה של הודאה. ומעשה המצוה הוא ברכת הגומל.

וזה נראה ממה שרב קבע רק שיש מצוה להודות ולא פירש איך, דהיינו שרב התייחס לקיום המצוה בלבד, ור' יהודה הוא שמילא אחריו בנוגע למעשה המצוה שצריך להיות ע"י ברכת הגומל. ולפיכך דקדק מסדר הש"ס כמו שדקדק.

2. עי' תחילת ספר מעשה רוקח לה"ר מסעוד חי ב"ר אהרן רקח, הובאו דבריו בפירושו של הר"י קאפח להל' ברכות פ"י ה"ח.

3. כך מצאתי בספר "קריית מלך" להרי"ח קניבסקי שליט"א עמ' נ"ט, וכך כ' הגר"י קאפח שליט"א בספרו על המ"ת פ"י הל' ברכות ה"ח, כרך ב' עמ' תרמ"ג.

והנה ברכה זו איפא משמשת שני תפקידים, שלא ככל הברכות האחרות, היא גם בעצמה מעשה המצוה של ההודאה אשר קיומה היא בלב, והיא גם הברכה על אותה המצוה. א"כ, בזה אמנם צדקו האחרונים כשהציעו עפ"י בעל האורחות חיים שזוהי ברכת המצוה, מאחר שלא כסתם ברכת שבח והודיי' ברכה זו היא גם מעשה המצוה גם הברכה על המצוה.

ולפי"ז בטלה גם קושית הגרעק"א, דרך כשהברכה היא ברכה בעלמא יש לומר עליה הכלל של ספק ברכות להקל, משא"כ כשהברכה היא חלק מן המצוה עצמה. ולפיכך כתבו התוס' שבנ"ד ספקו להחמיר שהלא הוא לא רק ברכה אלא גם עצם המצוה.

ובזה ניחא לשונו הזהב של הרמב"ם לפי שתי הגירסאות, זו של הדפוס וזו של כה"י; לפי כה"י גרסי' "וצריכין להודות וכו' וכיצד מודה עומד ביניהן ומברך" וכו', דהיינו שהברכה היא היא ההודיי', והיא גם מעשה המצוה של הודאתו להשי"ת גם הברכה על המצוה. ולפי הגירסא של הדפוס מובנת עוד יותר: "וכיצד מודה וכיצד מברך" מוסב על הברכה הזאת שהיא גם הודיי' גם ברכת המצוה.

ועכשיו נשוב לדברי הרמב"ם שצריך לעמוד בברכת הגומל.

הנה בשו"ת חת"ס (או"ח סי' נ"א) רצה לתרץ עפ"י הרמב"ם בפ"ב מהל' מגילה ה"ז "קראה עומד או יושב יצא, ואפי' בצבור, אבל לא יקרא בצבור יושב לכתחילה מפני כבוד הציבור". וא"כ ה"ה בברכת הגומל שצריך לעמוד מפני כבוד הצבור. ואם כל זה, כתב שם החת"ס, "ונלאו כל חכמי לב לישבו."

ואם כי אינני מתימר להמנות בין חכמי לב, נלפע"ד ליישב ע"י העמקת והרחבת חידושנו ולומר שהודאה הזו שאמרנו שקיומה הוא בלב, היא חפצא של תפילה, ומעשה המצוה הוא לא בתוך השמ"ע אלא נתקן כברכה בפני עצמה ובנוסח מיוחד, ומדוע?, מאחר שברכת הודאה בשמ"ע נתקנה על המאורעות היומיומיים, "ערב ובוקר וצהריים", שעליהם אנו חייבים להודות להשי"ת, וברכת הגומל היא על המקרים היוצאים מן המסגרת הרגילה של החיים, ולכן "ארבעה צריכין להודות". אבל מ"מ, מכיון שבעצם היא חפצא של תפילה, שייכים אליה גם עיקרי הדינים של תפילה, ולפיכך מוכרח שיהא עומד בשעה שמברך. (וזה קצת כעין הקדושה שנקבעה בברכות ראשונות של שמ"ע, ומכיון שהיא חלק של תפילה וחפצא של תפילה, גם היא בעמידה.)

ויש נ"מ לדינא בין תירוצו של החת"ס וזה שהצעתי אני הקטן, והוא שלפי הדעה שבדיעבד א"צ עשרה לברכת הגומל (עי' בשטמ"ק לסוגיין), ומברך ביחידות, האם צריך לברך בעמידה אם לאו, שאם כהחת"ס א"צ שהלא אין כאן ענין של כבוד הציבור, ואם כתירוצי שלי כן צריך דמ"מ הוי חפצא של תפילה.

והנה בראשונים וגם באחרונים יש דיון מקיף לענין ברכת הגומל אם בא במקום קרבן תודה או לא.

הרא"ש בסוגיין והטור והסמ"ג כתבו שארבעה אלה שצריכים להודות ככולם חייבים בקרבן תודה, וכן נראה שיטת רש"י (זבחים דף ז' ע"א). אבל השטמ"ק (מנחות דע"ט ע"ב) תמה על רש"י שהלא החיוב להביא קרבן תודה הוא רק כשאמר "הרי עלי תודה", ואמנם כ"פ הרמב"ם בפ"ט ה"ה מהל' מעשי הקרבנות שהתודה באה בנדר ובנדבה. (ומענין מ"ש החת"ס או"ח סי' נ"א לחלק בין יורדי הים לחבוש והולכי מדבריות וחולה, שהשלשה הם במקום קרבן ובזמן הבית היו מיוחדים להביא קרבן, שכן כתוב בתהילים אחרי כל אלה, "ויזבחו זבחי תודה", משא"כ לגבי יורדי הים נאמר רק "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם".)

הרי שיש לנו ב' קבוצות ראשונים, א' שברכת הגומל עומדת במקום קרבן תודה, וב' שאינה במקום קרבן תודה. ונראה שאלה שחולקים ואומרים שאינה במקום קרבן תודה, סוברים שהיא מדין תפילה ומהוה חפצא של תפילה. והסימן של הודאה בתור תפילה הוא כשהודאה של צרופה לוידי⁴ (כלומר שמכיר במגבלותיו וחולשתו בלתי המטיב), ובעיקר כשהבעת וידוי קודמת להבעת התודה להשי"ת. משא"כ בקרבן תודה, שכ"כ הרמב"ם בפ"ג מהל' מע"ק הט"ו, "ויראה לי שאינו מתודה על השלמים אבל אומר דברי שבח"⁵, והלא קרבן תודה הוא שלמים (שם, פ"א ה"ו: "ושלמים הבאים עם הלחם הם הנקראים תודה").⁶

ובזה יתבאר לנו שיטת הרמב"ם שבברכת הגומל "עומד ביניהם" שנתקשו בה גם בנו של הרמב"ם גם הכ"מ, כנ"ל, שאם נאמר שברכת הגומל היא חפצא של תפילה, ודאי צריך לעמד, ואם מדין קרבן א"צ. וברור מזה שהרמב"ם יסבור שברכת הגומל היא חפצא של תפילה.

והנה, כרוכל נלך ונמנה כמה השלכות של חילוק זה אם הגומל הוא חפצא של תפילה או מטעם קרבן, ואלה הם:

1. הראשונה: לענין אם לברך בלילה, אי הוי קרבן אסור, שאין הקרבנות קרבים בלילה, ואי תפילה מותר, שאפשר להתפלל כל זמן שירצה (וכמאמרו של רבי יוחנן: ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו).

2. שנית: לענין מנין עשרה שהגמ' למד דין זה מפסוק "וירוממוהו בקהל עם", מוכח שברכת הגומל היא דין תפילה, ועי' מהרש"א בחידושי אגדות לסוגיין, שזה השעור של י' אנשים הוא כמו לכל דבר שבקדושה לתפילה ולבהמ"ז (והוסיף ששני זקנים והוא עמהם היינו כזימון ג' בבהמ"ז). ואלה שסוברים שהגומל הוא במקום קרבן יאמרו שזה רק לכתחילה ומטעם גזה"כ מיוחדת מדברי קבלה שכתוב "וירוממוהו מכל עם" אבל דרך כלל ענין ברכת הגומל קשורה לקרבן תמיד. וא"כ בג"ד אין צריך בדיעבד מנין עשרה.

4. וכן היא אמנם משמעות המלה "תודה" שלפעמים כוונתה להכרת הטוב סתם, ולפעמים משמשת לא להכרת הטוב אלא לוידי, שלרוב אבל לא תמיד כוונת המלה היא להכרת החטא. כך, במעשה עכן אמר יהושע לעכן, "בני שים נא כבוד לה' אלקי ישראל ותן לו תודה וכו' ויען עכן את יהושע ויאמר אמנה חטאתי כזאת וכזאת עשיתי" (יהושע ז': יט-כ), ועי' גם במשנה סנהדרין ו:ב. ולפעמים המלה משמשת גם לשתי הכוונות.

5. ואם אין ראייה לדבר סימן לדבר, שהמושג של קרבן תודה הוא כולו שבח בלי יסוד הוידי, שכן מצאתי בכתבי ה"ר צדוק הכהן מלובלין ב"פרי צדיק" ח"א (קדושת שבת, מאמר ז') עמ' כ"ה, וז"ל, "ואם כל הקרבנות בטילין קרבן תודה אינו בטל שזהו עיקר הקרבנות להודות לו ית'. שזהו הקרבן הראוי גם כשיהי' האדם בשלימות כרצון הש"י שלכך נוצר ולא יצטרך לקרבן על חטא שבא ע"י שקלקלו מעשיהם".

6. ולכאורה מן המקרא משמע שקרבן תודה כן טעון וידוי, וכן מפורש בדה"י ב', פרק ל' פס' כ"ב: "מזבחים זבחי שלמים ומתודים לה' אלקי אבותיהם". אבל רש"י שם ד"ה ומתודים לה' אומר, "על זבח תודה, ומודים לה' על הנס להם, שזבח תודה על נס הוא בא". לעומת זה, הרלב"ג שם מבאר "ומתודים" כמשמעותו הרגילה, דהיינו וידוי על עונותיו. ומעניין שב"תרגום רב יוסף" למקרא שם, יש ב' נוסחאות: "ומהודן קדם ה'" (ו"ו בחולם) דהיינו הודי', ובס"א: "ומודין" (ו"ו פתוחה) קדם ה'", שהוא וידוי. (ונראה שיסוד הפירושים השונים כאן הוא בזה ששורש אחד גם לוידי גם לתודה, והוא: י-ד-ה.)

3. שלישית: לגבי נשים, שהמג"א (לאו"ח ריש סי' רי"ט) כתב שלא נהגו הנשים לברך, ובמשנה ברורה שם ס"ק ג' כתב שלא נהגו לברך שלא אורחא דארעא שתברך בפני עשרה וטוב שתברך בפני עשרה נשים וא' מהם איש, משמע שהענין הוא של צניעות. אבל לפמ"ש תלוי במחלוקת שלנו אם ברכת הגומל מטעם קרבן תודה או מטעם תפילה, דהנה הרמב"ם כתב בפ"ג מהל' מעש"ק הט"ו שתודה טעונה סמיכה, ושם בה"ח כתב שהכל סומכין חוץ מחש"ו ועבד ואשה וסומא ונכרי, ולפי"ז אם ברכת הגומל היא מטעם קרבן ודאי שאין אשה מברכת ולא רק מטעם צניעות, ואפ' בפני עשר נשים, ואם מטעם תפילה ודאי מברכות מצד הדין דרחמנא לבא בעי, אלא שהמנהג הוא מטעם צניעות שיברכו רק בפני הנשים.

4. ורביעית, ה"ה לגבי קטן שנחלקו בו רבוותא, המהר"ם מינץ (הובא במג"א שם) שאינו מברך שהלא אינו בר עונשין וא"כ אינו יכול לומר "הגומל לחייבים טובות", ואם יאמר כן על אביו שהוא חייב בעונשין שלו הרי בזה מבזה את אביו; ומהר"י באסאן (הובא בחי' רעק"א לאו"ח שם) שאף קטן יברך. והנה אם הברכה היא במקום קרבן, אין לקטן לברך כלל וכלל שהרי אין הקטן סומך, כמש"ל לגבי נשים, ותודה בעי סמיכה, ואין זה נוגע לשאלה אם הוא בר עונשין או אם אביו נענש בשבילו ושעי"כ שברכת הגומל היא חפצא של תפילה, ששייך בו וידוי, אז שייכים גם דברי מהר"י באסאן שאמר שחייב לברך וגם דברי הבר פלוגתא שלו מהר"ם מינץ שאמר שמכיון שאינו יכול לומר וידוי ("לחייבים טובות") וגם אינו רצוי שיבזה את אביו מוטב שלא יאמר את הברכה.

5. חמש: הנה, הנוסח של הברכה בגמרות שלנו הוא "ברוך גומל חסדים טובים", שאין בה זכר לוידוי, ואילו נוסח הרי"ף והרמב"ם וכו' הוא כנוסח הנהוג אצלנו, "ברוך הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב", דהיינו שהבעת התודה באה מתוך וידוי, ההכרה שהוא מן ה"לחייבים" שלא מגיע לו כל הטובות שקיבל מן השמים, ותחושה זו מרבה את ההודאה שהוא מרגיש בלבו כלפי השי"ת.⁷ ולכן, נוסח הרמב"ם והרי"ף מורה על היות ברכה זו חפצא של תפילה, ונוסח הדפוס -- חפצא של קרבן.

6. ושש: בסוגיין בעובדא דר' יהודה שאמר שיצא ידי ברכת הגומל בזה שענה אמן אחרי האמוראים שאמרו לו "בריך רחמנא דיהבך ניהלן ולא יהבך לעפרא", זה ג"כ מדין תפילה מכיון שאמרו "ולא יהבך לעפרא" שזה כמו נידוי שמוכיח שמגיע לו חלילה לשוב לעפר ורק חסדי שמים הצילו אותו.⁸

7. ועי' בהקדמה לשער הבחינה ב"חובות הלבבות" לרבנו בחיי שהביא משל להבדיל בין תחושת תודה של תינוק מושלך במדבר שמצא נדיב אחד ובחסדו גידלו ופירנסו וכו' לאסיר שנדיב אחד פדאו ושחררו מבית האסורים, שהאחרון שטעם טעם עבדות ובדידות וצער ויודע עד כמה ירד פלאים, לבו מלא על גדותיו ברגש תודה לנדיב הרבה יותר מן הראשון שאינו זוכר עד כמה היה נמצא במיצר והגיע עד שערי מות וכבר התרגל בטובת הנדיב אליו, אשר עם כל תחושת התודה אליו אינה דומה לזו של האסיר. (וידידי ה"ר שלום כרמי נ"י העירני בדומה לזה מגמ' ברכות ה' ע"ב בענין ייסורים של אהבה שהגמ' מחלקת בין מי שלא היו בנים כלל למי שהיו לו בנים ומתו). וזה ממש דומה להבדל בין תודה בלי וידוי לתודה שקדם לה וידוי.

8. ועי' כזה בספר "אסיפת זקנים" לסוגיין, בשם הראנ"ח פ' אמור שדקדק שהיה להם לומר לו רק "בריך רחמנא דאסך והעלה ארוכה" וכדומה, ותירץ, כי רצו לומר שענין רפואתו היה לגמרי מאת ה' לבדו, כי טבע האדם נמשך אל האדמה אשר משם לוקח והוא ית' לא נתנו אל העפר. וזה דומה מאוד למ"ש.

7. ושבע, עוד בענין זה: מנהגנו שאחרי שהמברך אומר "הגומל לחייבים וכו' כל טוב, "עונים אחריו "מי שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה" או בנוסח דומה לזה. כן מובא ברמב"ם בפ"י מהל' ברכות ה"ח ובטוש"ע, אבל דבר זה לא נזכר לא בגמ' ולא ברי"ף וגם לא ברא"ש, ולא נודע מקורו ומאין לקח אותו הרמב"ם.⁹ ולפי דברינו נראה שהרמב"ם בשיטתה קא אזיל, שברכת הגומל היא חפצא של תפילה, ורק בתפילה יש דין של הזמנה וענייה, כגון ברכו וקדיש וקדושה וזימון, מטעם "גדלו לה' אתי וגרוממה שמו יחדיו",¹⁰ משא"כ בקרבנות, חדא שאין שירה בקרבן של יחיד (עי' ברמב"ם פ"ו מהל' תמידין ומוספין ה"ח ובלבוש סי' תר"ד), ועוד שכשאפ' כן אומרים שירה אומרים כל המזמור ולא בתור הזמנה ומענה. ואלה שסוברים שהגומל הוא מטעם קרבן תמיד אמנם יסברו שאין צורך למענה זה של "מי שגמלך" וכפשטות הש"ס וממה שגם הרי"ף גם הרא"ש לא הביאו דין או מנהג זה. ומה שמצינו בסוגיין שר' יהודה חלש ואתפח וחבריו אמרו לו בריך רחמנא וכו', אין זה כלל מתורת הזמנה ומענה אלא ברכה שהם ברכו כעין הגומל בשמחתם שר' יהודה נתרפא והוא ענה אחריהם אמן לקיים ברכה לעצמו. והנה א"כ גם הרמב"ם וגם הרא"ש עקביים לשיטתם, הרמב"ם שברכת הגומל היא חפצא של תפילה והרא"ש שהיא חפצא של קרבן.

8. ולבסוף, אולי יש לבאר עי"ז גם ענין המחלוקת של הפוסקים אם על ארבעה אלה דוקא צריכים להודות או על כל נס שקרה לו, ומה שהגמ' הזכירה רק אלה (על יסוד פרק ק"ז בתהילים) זה רק משום שהם מצויים יותר ברוב בני אדם אבל ה"ה לכל נס שחייב להודות. ובש"ע הביא ב' השיטות (ורוב האחרונים הסכימו לדעה ראשונה, שמברך על כל הנסים שקרו לו). והנה אם ברכת הגומל היא מטעם קרבן תודה, הלא הקרבן הזה הוא בתורת נדר ונדבה שיכול להביא כל פעם אשר נדבו לבו, וא"כ יכול לברך הגומל על כל נס שקרה לו. אבל אם זה מטעם תפילה אינו מברך אלא מה שחייבוהו חכמים. ומה שיכול להתפלל תפילת נדבה, זה רק בשמ"ע שעל זה אמר רבי יוחנן ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו, ואין זה תופס לכל שאר ברכת הודאה, למשל הברכה על הלל אין לאמרה כל פעם שירצה אלא בזמנים שקבעום חכמים. וברכת הגומל הלא קבעוה לד' מקרים אלה של חבוש ים יסורים ומדבר, והוי כמו הלל או ברכת אשר יצר¹¹ שאמירתה הוגבלה לזמן או למאורע מסוים וא"א לברך ברכה שכזו כל פעם שלבו רוצה.

ברכת מודים

והנה בכדי להבין על נכון מה שאמרנו לגבי ברכת הגומל כדאי לשים לב לעוד שני מקרים של הודי' בסדר התפילות שהזכרנו בראשית דברינו, ונתחיל בברכת מודים אנחנו לך בשמ"ע שהוא קבוע עוד מימי אנשי כנסת הגדולה.

9. וראיתי לאלה שציינו למכילתא בא פרשה ט"ז על הפסוק "על הארץ הטובה אשר נתן לך" שכתב המכילתא "אשר נתן לך -- שגמלם כל טוב", כמקור לעניית "מי שגמלך" וכו', אבל זוהי טעות, שכוונת המכילתא (וכן התוספתא ריש פ"ו דברכות) היא לברכת הטוב והמטיב בברהמ"ז. ושגיאות מי יבין.

10. ור' בספרי "הלכות והליכות" פרק רביעי.

11. וברכה זו, אשר יצר, גם היא ברכת הודאה, וכ"כ בשו"ת בית או"ח סי' י"ט; אולם עי' בשו"ת יעבץ ח"א סי' ט"ו שכ' שאינה נקראת ברכת הודאה אלא שכך תיקנו חכמים ברכות הללו בבוקר.

והנה, בברכת מודים בשמ"ע, ידוע שהאמוראים תיקנו נוסח נוסף לתופס ברכת מודים, כל אחד נוסח משלו, עד שמזגו אותם לנוסח אחד, מה שאנו קוראים "מודים דרבנן", ע"י סוטה דף מ' ע"א. ומאז ומתמיד תמהתי מה נשתנה מודים מכל שאר י"ח הברכות, ומדוע לא אמרו, למשל, "בזמן ששליח צבור אומר רפאנו או ברכת השנים, העם מה הם אומרים" כשם ששאלו לגבי מודים? ומדוע בכלל יש צורך בחזרה זו ע"י העם?

אבל לפע"ד נראה שלפמ"ש מובן, שהנוסח הקבוע של מודים מקדמת דנא בטיבו וביסודו הוא ענין של תפילה, וכל הנוסחאות הנפרדות לרבות הנוסח האחד של "מודים דרבנן" בטיבם הם הכרת הטוב מעין קרבן תודה. דהנה בנוסח המקובל, אומרים "הטוב כי לא כלו רחמיך והמרחם כי לא תמו חסדיך", ובזה מרמז שבלי רחמי שמים ורק מצד הדין והצדק לא היה מגיע לו כל הטובות האלה,¹² והוא כעין וידוי, ואמנם כל הנוסח של מודים הקבוע שופע רגש של וידוי וחולשת האדם בפני בוראו, וא"כ הוא חפצא של תפילה ולא קרבן. וזהו החילוק היסודי בין מודים זה ל"מודים דרבנן", שבכל הנוסחאות המוזכרות שם ושנתמזגו יחד ל"מודים דרבנן" אין זכר לוידוי, רק "על שהחייטנו וקימתנו" ותו לא, ואילו במודים הרגיל, מבלבד רחמים וחסדים, אומרים "על חיינו המסורים בידיך ועל נשמותינו הפקודות לך" וכו' שמדגישים אפסות המתפלל ותלותו המחלטה בבורא, וזה מעין וידוי.

ולפיכך קבעו חז"ל שצריך העם לומר "מודים דרבנן" בזמן שהש"ץ אומר מודים הרגיל שבשמ"ע בכדי שבסופו של דבר יצאו ידי שניהם, תפילה וקרבן, ודבר זה שייך רק לגבי מודים ולא לגבי ברכה אחרת משמ"ע וע"כ לא טרחו חכמינו לשאול על שאר הברכות "בזמן שש"ץ אומר...העם מה הם אומרים".

וחילוק זה בין המודים הקבוע למודים דרבנן משתקף גם בחזרת המלה "טוב" ו"טובות" לא פחות מחמש פעמים במודים הקבוע, בו בזמן שבמודים דרבנן אין זכר לזה. והסיבה היא ש"טוב" מתבטא בפעולת הנתינה לזולתו כמתנת חיים. וכך הסביר בעל "הכתב והקבלה" את הפסוק "וירא אלקים כי טוב", שהקב"ה ברא את האור (ופירוש "וירא" הוא שהוציא את האור מן ההעלם אל הגלוי, דהיינו שהמציא את האור), והסיבה לזה היא "כי טוב", דהיינו שהקב"ה הוא טוב, ומטבע הטוב הוא להטיב לזולתו. וכן בכל איזכור של "כי טוב" בפרשה זו של בראשית. (ובאמת טוב הוא שם נרדף לחסד, ועפ"י הקבלה מידת חסד היא מידת היא התפשטות עצם המציאות מאת הא"ס, ודו"ק).

ולפי"ז י"ל ג"כ שלפיכך "במודים דרבנן" בולט ענין הגאולה, "כן תחיינו ותקיימנו ותאסוף גלויותינו לחצרות קדשך", משא"כ במודים הקבוע, כי דוקא כשהולכים בשיטה שמודים הוא חפצא של קרבן שייך להתפלל על הגאולה ובנין מקדשנו וחידוש הקרבנות. וקצת ראיה לזה מעצם נוסח התפילה, שבמקום שיש וידוי לא נאה ולא יאה שתבא בקשה מיד אחר-כך, ולא ייתכן שתיכף שהביע תודתו כרוך עם וידויו יבא בידיים ריקניות לתבוע צרכיו. ולכן במודים הקבוע אין שום רמז בנוסח תפילה זו לבקשה כלשהי.

12. וזה מבואר ביותר לפי הרמב"ם במו"נ חלק ג' פרק נ"ג, ש"חסד" הוא אפי' יותר מ"חנון" בזה שמתייחס בנדיבות יתירה למקבל שאין לו למקבל זה שום תביעות על בעל-החסד -- וזה כמ"ש, שהמקבל מכיר שפלותו והנותן נותן בחנינה ובחסד יותר ממה שמגיע למקבל. ועי' בהרחבה במאמרי "החכם והחסיד במשנת הרמב"ם", ב"ספר זכרון לשמואל בלקין", עמ' 24, הערה 21.

אבל במודים דרבנן שאין שם וידוי הקודם לתודה, תיקנו כל הני רבנן לסיים בבקשה, "כן תחיינו ותקיימנו ותאסוף גלויותינו לחצרות קדשך" וכו', שמכיון שמודים כברכת הגומל בא מטעם קרבן תודה, אין וידוי ולפיכך אין חשש לסיים בבקשה.

ולא עוד, אלא שמיד לפני חתימת הברכה אומרים "על שאנחנו מודים לך", ועי' ברש"י לסוטה שם, שפירש, "על שנתת בלבנו להיות דבקים בך ומודים לך". ועי' בעמק הברכה בסידור צלותא דאברהם שנתקשה בזה. ולפי שיטתנו הוא פשוט, שמלים אלו הן בקשה על העתיד, כלומר, "כן תחיינו" וכו' ואז נודה לך עוד הפעם -- כמו שאנו מודים לך עכשיו. (ואולי דרך כלל, כשתמצא בקשה תיכף לתודה סימן הוא שאין בתודה זו יסוד של וידוי, ואם בולט לעין שאין בקשה אחרי התודה, סימן הוא שהתודה היא של וידוי).

ואולי לכן אמרו חז"ל,¹³ "אלו ברכות שאדם שוחה בהן: באבות תחילה וסוף, בהודאה תחילה וסוף",¹⁴ דהנה באבות מובן מדוע שוחה, שהלא זה תחילת עבודת ה' שלו,¹⁵ ובהשתחויה שלו הינו מכיר באדנותו של הקב"ה, אבל מדוע שוחה במודים? אלא ודאי שמודים הקבוע של הש"ץ הוא חפצא של תפילה ויש בו וידוי ועל-כן צריך להשתחוות, משא"כ מודים דרבנן שהוא מעין קרבן. ואם כנים דברינו, נמצא שבמודים דרבנן א"צ לא להשתחוות ולא לעמוד ואפי' לא להרכין את הראש, אם כי המנהג הפשוט הוא להיפך.

מזמור לתודה

ולבסוף, במזמור לתודה, שאמירתה בפסוקי דזמרה הונהגה בסוף תקופת הגאונים וראשית תקופת הראשונים, יש כמה וכמה חילוקי דינים וחילופי מנהגים שאפשר לבארם ע"י מה שאמרנו.

למשל, ר' עמרם גאון כתב שאומרים מזמור לתודה בשחרית של שבת, ואבודרהם ושכלי הלקט בשם רש"י שאומרים אותו בחול ולא בשבת.¹⁶ ולפי דברינו, יש לשיטות אלה אלה יסוד בהלכה, שאלה המחייבים לומר מזמור לתודה בשבת הוא מפני שהמזמור נחשב כתפילה ותפילת הודאה שייכת גם בשבת, ואלה האומרים רק בחול, מפני שסוברים שהוא במקום קרבן תודה ואין נדרים ונדבות קרבין בשבת. וכן הוא לענין אם לאמרו בערב פסח ועיוה"כ.

13 . תוספתא ברכות פרק א', ועי' ברכות דף ל"ד ע"א.

14 . הקשר בין ודוי להשתחואה מובן מאליו, וראיה לדבר מתרגום לשמואל ב' פט"ז פס' ד', "שמרגם" "השתחוייתי" כ"מודינא".

15 . ואמנם כל עבודה טעונה השתחויי', וכ"ה בסוף מס' תמיד, ועי' ברא"ש שם ש"אין השתחויי' ביאה ריקנית" אלא "השתחויי' עבודה היא".

16 . עי' בסידור אוצר התפילות כרך א' עמ' 192, ובסידור צלותא דאברהם כרך א' עמ' קע"ז.

נעוד, מנהג אשכנז הוא לעמוד כשאומרים מזמור לתודה ומנהג ספרד¹⁷ וזה מתבאר היטב, שאם הוא מדין תפילה הלא תפילה היא בעמידה, משא"כ אם הוא מדין קרבן. (וכמובן, שאין עקביות בבחירת המנהגים, וד"ל).

וכל ענין מזמור לתודה אם הוא במקום קרבן או חפצא של תפילה, יסודו באות אחת במזמור זה: "הוא עשנו ולא אנחנו". זהו הכתיב: "ולא" אנחנו, אבל הקרי הוא "ולו" אנחנו. לפי הקרי, יש כאן הצהרה פשוטה של התמסרות לה', אבל לפי הכתיב יש וידוי¹⁸ שלא אנחנו בראנו את עצמנו, שבלעדי בורא העולם לא היינו במציאות כלל וכלל, ואין לך וידוי גדול מהכרה זו של חולשת אנוש וביטולו מכל המציאות בפני עושה מעשה בראשית.

ובכן, השיטה שהתודה היא במקום קרבן סומכת על הכתיב, והשיטה שהיא דין בתפילה סומכת על הקרי.

17 . ועי' שערי תשובה לאו"ח סי' נ"א ס"ק ט".

18 . ועי' בסידור של ר'יעקב עמדין שכתב על מזמור לתודה "שהוא כמו ברכת הודאה, הגומל לחייבים טובות, שאין יום שלא נעשה בו נס".

הכרת הטוב בהלכה ובמוסר היהדותחלק המוסר

אפשר לחלק תופעת ההודיה לשלשה סוגים:

(א) הודיה נימוסית. זוהי הכרת הטוב כנימוס ודרך ארץ ע"י הבעת רצונו כשאומר, או בעל-פה או בכתב או במחזה כלשהו, "תודה רבה". ואין לזלזל בזה, כי היא הכרחית לחיי חברה תקינה על-ידי זה שהיא מאפשרת לבני אדם לנהל עניניהם בטוב טעם ודעת. עצם קיום והבעת רגש זה מקל עליהם בחייהם היומיומיים כבני תרבות נורמלית.

ואין הדברים האלה אלא ק"ו, שהלא אפ' הקב"ה בכבודו ובעצמו השתמש בדרכי נימוס בצוותו את עם ישראל שישאלו מאת המצריים כלי כסף וכלי זהב: "דבר נא באזני העם" וכו', ובגמ' ברכות דף ט"ע"א: "אמרי דבי ר' ינאי, אין נא אלא לשון בקשה. א"ל הקב"ה למשה: בבקשה ממך, לך אמור להם לישראל-- בבקשה ממכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב שלא יאמר אותו צדיק (דהיינו, אברהם) ועבדו ועינו אותם קיים, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם" וכו'. והנה, אין מי שיחשוב שהקב"ה אמנם היה כפוף להם בכדי שיוכל להתנצל בפני אברהם, והיה יכול לצוותם על זה גם בלי דברי נימוס, בלי "נא". ועוד, היעלה על הדעת שבלי ה"נא" יסרבו בני ישראל להתעשר מביזת מצרים? ... אלא שהקב"ה לימד לנו דרכי ההנהגה בין אדם לחברו, שאפילו אם אין ההצלחתו ואשרו תלויים בזולתו, מוטב לדבר בלשון נימוס, וזה מחייב אותנו מטעם "והלכת בדרכיו". ומה שתופס לגבי "נא" או "בבקשה" תופס גם לגבי "תודה", שאם כי אין זה אלא מה שכנינו הודיה נימוסית, מ"מ חשוב הוא בעיני אלקים ואדם.

ועל אחת כמה וכמה שבני ישיבה שתורתם אומנתם וכל מגמתם היא להתעלות בקדושה ולרכוש מדות טובות ואצילות שעליהם להזהר בדברים אלה, ולא להקל ראשם בדרכי נימוס כאלה מחשש שמא הם משקיפים ערכים זרים ושטחיות חילונית... כי אדרבה, הם חלק אינטגרלי של מוסר היהדות.

אולם, למרות חשיבותו של סוג זה של הודיה, לא התכוונו לה כלל בשעורנו על הכרת הטוב בהלכה, מאחר ובסופו של דבר, מין זה של הכרת הטוב הוא הפחות שבכולם לפי שאינו אלא מעשה חברתי המתכוון לחיצוניותם ולא לפנימיותם של הדברים.

(ב) הודיה שכלית. כשרס"ג קבע את מושג ההודאה כעיקר השכלתני הראשון של כל התורה כולה, כיוון לסוג שני זה, דהיינו ההודאה השכלית, שהוא נדבך יסודי של הבנין הרציונאלי של הגאון. הודאה זו, שמקורה בתודעתו הקוגניטיבית של האדם, מנחה אותו לידי מעשים ולא רק לבטוי שפתיים בעלמא כלפי המטיב. כגון: בכיבוד אב ואם, הוא מביע תודתו לאב ואם ע"י קיום כל מערכת המצוות המוטלות על הבן כלפי האב והאם, כולל "מאכילתו ומשקהו", ולא רק ע"י הרצאת דבורים יפים המניחים דעתם של ההורים. והוא הדין לכל תחושת תודה (שכלית) של אדם למי שהטיב לו. וסוג זה של הודאה כשהיא מופנית לבורא העולם, הוא היסוד של מושג ההודאה כ"חפצא של קרבן תודה", כפי שבארנו בחלק ההלכה.

וכשהודאה שכלית זו מופנה לא רק להקב"ה אלא גם לבני אדם, היא מראה כחה ומגלה יפיה בעיקר כשהיא מכוונת לאלה שדרך כלל הם חסרי-אונים שלא זכו להכרה ותודה שמגיעות להם מצד הדין והיושר. והדוגמא הכי-בולטת כמעט בכל חברה ובכל עידן היא: האשה. ומעניין שכ"כ הרבה מקורות בענין הכרת הטוב עוסקים בהבעת תודה לנשים - כי דרך כלל האשה תפסה מקום פחות מכובד בחברה והיה קל מאוד להתעלם ממנה ולא להכיר טובה אליה.

ויורשה לי להציע מה שמעתי בשם מו"ר מרן הגרי"ד הלוי סולובייצ'יק שליט"א ושיש לו ענין לנידון דידן.

אחרי הרבה מההרפתקאות הקשות שעברו על יעקב אבינו, אנו קוראים שלשה פסוקים אלה בפרשת וישלח; "ויבן שם מזבח ויקרא למקום בית-אל"; "ותמת שם דבורה מינקת רבקה ותקבר מתחת לבית-אל תחת האלון ויקרא שמו אלון בכות"; "ויקרא אלקים אל יעקב עוד" וכו'. ורציפות אלה הפסוקים מתמיהה. דרך כלל, אחרי שאחד מן האבות בנה מזבח והעלה קרבנו, זכה לגלוי שכינה. וכן בפרשתנו -- אולם כאן יש הפסק מפתיע, הכנסת ענין דבורה מינקת רבקה באמצע הדברים אשר לכאורה אין להם שייכות למינקת זקינה זו. ומה טעם הדברים?

והנה התשובה שמציע מו"ר שליט"א: אחרי שיעקב בנה מזבחו, חיכה לדבר ה' שיבוא אליו, ציפה לגלוי שכינה שתסמן קבלת עבודתו ושתעודדו אחרי הייסורים שסבל. חיכה וציפה -- ולא נענה. קול ה' כאילו נדם, ההשגחה העליונה נשארה רחוקה ממנו, השמים התקשו והתקדרו, והקרוב לא נתקבל. ובחיר האבות במבוכתו תמה: למה זה ועל מה זה? עד שפשפש במעשיו וגילה את יסוד טעותו: הוא שכח להכיר טובה לזקינה גלמודה זו, מינקת אמו, ולהספידה ולבכותה כראוי! ואם כי, לפי מסורה אחת, אותו היום ממש מתה עליו אמו היקרה רבקה ולא זכתה שבעלה יצחק או בניה יעקב ועשו יעמדו לימינה, אלא נפטרה מן העולם כשאר עמה אלא בני חת, בכל זאת הרגיש יעקב אבינו שחטא נגד דבורה, ומיד תיקן את החטא והתמסר לקבורתה ולבכייתה ולהספדה, להביע תודתו אליה מעומק לבו, שהלא היא היא שטיפחה את אמו וחינכה להיות אחת מאמהות האומה, היא היא המחנכת של רבקה, "ראש הישיבה" שלה שעיצבה את דמותה הרוחנית ואשר הודות למאמציה עברה מורשת רוחנית זו ממנה דרך רבקה גם ליעקב עצמו. בכה בכה עליה, עד שקראו למקום אלון בכות, ואז ורק אז כשמילא את חובת תודתו אליה זכה לגלוי שכינה המצופה: "וירא אלקים אל יעקב עוד".

ומה מאוד מתאים מה שמספרים על ר' שמחה זיסל, המגיד מקלם, מגדולי תנועת המוסר, שהתנהג שכשחזר מביהכ"ס בכל ליל שבת היה עומד ושוהה על מפתן ביתו לשעה קלה כדי שיתרשם מעבודת רעיתו שטרחה ועמלה לסדר את הבית ולהכין כל צרכי שבת, וכך היה מכיר טובה אליה.

והאם אין עלינו ללמוד לקח מכל זה ביחסינו-אנו לנשותינו, בפרט אצלנו בעולם הישיבות והרבנות שאנו טרודים יומם ולילה בת"ת ו/או בצרכי הצבור, ועול הבית והמשפחה מוטל בעיקר עליהן--עלינו לחזק מדה זו של הכרת הטוב להן ולא להיות אדישים לעבודתן והמשא הגדול שלהן. אלולי התמסרותן, הרבה מאתנו לא היינו יכולים להקדיש חיינו להרבצת התורה במקום להתפרנס בריוח במקצועות אחרים...

(ג) הודיה קיומית. העמוקה והחשובה שבכולן. הודאה זו תמיד קשורה לוידי, לתודעת מגבלותיו ואפסותו וחולשתו של האדם בפני המטיב לו, ועל-כן: תלותו הבלתי מותנית במטיב. וזה מה שניסחנו כהודאה שהיא "חפצא של תפילה", כשעומד לפני השכינה ומתודה לפניו ולכן מודה לו על מתנת החינם שנתן לו.

הודי' קיומית זו, רגש החודר לתוך-תוכו של הנפש פנימה, מקורה במה שאחד מחכמי הפילוסופים, שלירמכר, שחקר ודרש במכמני האמונה, כינה *Kreatursgefühl*, דהיינו, תודעת האדם כיצור ולא כיוצר, כמי ש"אין לו מגרמיה ולא כלום" והוא ככלי ריק בפני יוצרו.

אמרו חז"ל (ב"ק דף ט"ז ע"א): "שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש, והני מילי דלא כרע במודים". כל מי שאינו כופף שדרתו ב"מודים" עתיד שדרתו שתיהפך לנחש אחרי מותו. ומדוע לא אמרו כן גם לגבי מי

ששדרתו זקופה בברכת אבות תחילה וסוף, והלא חכמינו קבעו שאדם שוחה תחילה וסוף באבות ובמודים? אלא, שרק הודאה טעונה וידוי לפניה, וידוי מסומל ע"י השתחויה, כמ"ש בחלק ההלכה. ומי שאינו משתחוה במודים מראה שהודאתו פגומה, שאינו מודה בכל לבבו, שלא הגיע עד לידי תחושת יציר, והוא כנחש הקדמוני שעליו אומר הכתוב "עפר תאכל", שמצא פרנסתו בכל מקום ואינו זקוק לזולתו. אדם שאינו יכול להתוודות ובגין זה אינו יכול להודות, הוא כפוי טובה כנחש, ועונשו--ששדרתו הזקופה בגאותה והתפארותה נהפכת גם היא לנחש...

כשלאה אמנו ילדה בנה הרביעי, קראה את שמו יהודה: "הפעם אודה את ה'", וברכות דף ז' ע"ב, "א"ר יוחנן מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהודה את הקב"ה עד שבאה לאה והודתו, שנא' הפעם אודה את ה'". ועי' ב"תורה שלימה" לכאן, שהמפרשים התקשו בזה, הלא מנח ועד אברהם כולם הודו ושבחו להשי"ת וכו'. ועוד יש לשאול: מדוע "הפעם", ומה נשתנה כאן בלידת הבן הרביעי מלידת שלשה קודמיו?

ונראה שהחידוש בהודאתה של לאה היה בזה שהיא כללה וידוי בהודאתה. בשלשה בניה הראשונים, ראובן ושמעון ולוי, היתה תחושתה כולה של תודה בלי רמז ליסוד של וידוי, אלא הכל היה סביב צפייתה שבעלה יתקרב אליה באהבתו ע"י זה שילדה לו בן ובנים. כשראתה באכזובה שזה לא הועיל, שתפילתה לא נתקבלה ובעלה לא הוסיף אהבה אליה, הבינה שלא זו הדרך, שיש ו"הודיה שכלית" אינה מספיקה, וכי הבעת תודה מוכרח שתהא בנוי' על יסוד אחר, היינו, וידוי והכרה של אפסות וביטול האני קמי שמיא, ולכן אמרה הפעם אודה את ה'--הודיה קיומית, בלי שום תנאי ומשא-ומתן עם הקב"ה. וזה מ"ש רש"י על אתר, "שנטלתי יותר מחלקי, מעתה יש לי להודות" - ו"יותר מחלקי" היינו הוידוי שקבלה יותר ממה שמגיע אליה עפ"י חוקי הצדק...

וקצת ראייה לזה: עי' ב"תוספות השלם" על אתר שמביא בשם ת"י, "כתב בלשון הודאה ביהודה--שהודה במעשה תמר". הרי לפניך הקשר ההדוק בין הודאה כוידוי להודאה כתודה!

ומזה שהודאה זו יש לה השלכות רבות, כגון: הכשרת אדם להיות מנהיג. יעקב אהב את יוסף, אבל את המלכות נתן ליהודה. "יהודה אתה יודוך אחיך". מדוע? כי יהודה ידע את סוד הוידוי בפרשת תמר, "צדקה ממני", ורק מי שיכול להתוודות מוכן להיות בעל תודה לזולת, ולפיכך מגיע לו שגם אחרים יכירו בהנהגתו וימנעו כראש לשבטי ישורון.

והנה סוג אחרון זה של הודאה קיומית קשה מאוד על האדם, שהלא צריך להכנע בפני המטיב ולגלות לפניו תלותו בו וחולשתו, ויש ובני אדם בורחים מהודאה זו ואינם מוכנים להכיר בעליונותו של הזולת אף אם אמת ונכון הדבר שמגיע לו תודה שכזו.

ואמנם, זה היה חטאו של אדה"ר. וכן אמרו בגמ' ע"ז דף ה' ע"א: ת"ר, "מי יתן והיה לבבם זה להם" (דברים ה') - אמר להן משה לישראל, כפויי טובה בני כפויי טובה! (בשעה שאמר הקב"ה לישראל "מי יתן והיה לבבם זה להם" היה להם לאמר, "תן אתה"); כפויי טובה, דכתיב, "ונפשנו קצה בלחם הקלוקל" (במדבר כא). בני כפויי טובה, דכתיב, "האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל". אדם הראשון התמוגג בבדידותו, גלמוד היה בעולם והתפרפר בייסורי נפש עד שקרא עליו יוצרו, "לא טוב היות האדם לבדו". פנה אל הבהמות והחיות, העופות ודגי הים, ולא מצא עזר כנגדו, מי שיוכל להיות שותף בחייו ובגורלו, ואפילו עם מי ליהנות משיחה קלה, עד שנעתר לו הקב"ה ונתן לו חוה כאשתו. והנה מגיע המשבר הראשון בחייו, ואדם אינו מגין על אשתו, ואינו מתנצל לפני קונו עליה אחרי כל ההודאה שהיה חייב לה, אלא עומד על רגליו ומושיט ידו ומצביע עליה בעוז ובשחץ: האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי ואוכל! לפתע, שוכח

את הגעגועים אליה, את הטובה שהכניסה לחייו, את האושר שהעשירה את חייו, והוא כפוי טובה. הוי, כמה קשה להודות--בשני המובנים גם יחד!

לפני כחצי יובל שנים, כשהתחלתי לכהן כרב ב"מרכז היהודי" בניו יורק, כרב-חבר להרב אליהו יונג ע"ה, אמר לי: "הנה אעוץ לך עצה טובה בתפקידך כרב שאם תקבלנה ממני תהיה מאושר. ומהי? -- אל תצפה להכרת הטוב משום בן אדם!" ואמנם, כך למדתי מנסיוני משך השנים. לא צפיתי להכרת הטוב, ולרוב לא קבלתי אותה, וכך ניצלתי מאכזוב ופחי נפש. ועד היום כך הוא הדבר...

וגרוע מזה: במקום ההודאה הקיומית יש ואדם לא רק שקשה לו להביע תודתו, אלא שמתמלא רגשי כעס ונקמה במטיב שהכריח אותו ואפילו שלא בכוונה להיות תלוי בו ולגלות "עלבוננו" שאינו שווה אתו כי הוא זקוק לעזרתו. וכאן -- יסוד המדה המגונה של כפיית-טובה.

והאם אין בזה רמז ליחסי הכושים שבארה"ב ליהודים, דוקא אנו שהיינו הליברליים ביותר שעזרו לכושים בכל שנות הרדיפות נגדם? קל יותר להיות כפוי טובה מלהגיש הודאה קיומית, עד כדי הרמת יד נגד המטיב לו...

הנה דברנו עד כה על שלשה סוגי הודאה, וכרוכל ספרנו כל מיני אישים שאנו חייבים להודות להם בנוסף, כמובן, להכרת הטוב לאבינו שבשמים.

אבל אל-נא נשכח משהו אולי חשוב מכל אישיות, וזהו: המקור ממנו שאבנו כולנו עצם חיותנו הרוחנית, הלא היא ישיבתנו הקדושה על ר"מיה ותלמידיה, עסקניה ומנהליה, וגם המוסד כולו. ישיבתנו אמנם היתה והיא גם היום לנו ל"בית היוצר" לנשמותינו, כאן עוצבה דמותנו הרוחנית, כאן יצקנו מים על ידי גאוני וגדולי הדור, כאן ספגנו תורה וחכמה ויראת שמים, כאן חונכנו לקראת משימותינו העילאיות בהנהגת קהילות קדושות בישראל.

כולנו חייבים להכיר טובה אליה, ואפילו כולנו חכמים וכולנו נבונים וכולנו זקנים וכולנו יודעים את התורה -- חובה עלינו להכיר ולהודות לירי"א, שהלא חכמתנו ובינתנו וידיעותינו בתורה כולן שאבנו כאן בבית מדרשנו זה.

זכורני שמלפני כ-15 שנה, כשנמצאנו בעומק המשבר הכלכלי של ישיבתנו ועוד מעט ופשטנו את הרגל, ניתנה לנו מן השמים הזדמנות להציל את הישיבה בתנאי קשה מאוד: היה לנו אתגר היסטורי -- לגייס הרבה מליונים לפרוע חובותינו תוך זמן מוגבל וקצר מאוד. רק על בטחון ערטיילי בעתידה של הישיבה סמכתי, ואכן אבוד עצה הייתי איך להשיג את הסכום המבוקש ולמלא את החסר. עד שבחסדי שמים נצנץ בי רעיון נועז.

פניתי למרן הרב שליט"א והצעתי לפניו את הרעיון, ותיכף ומיד הסכים. והנה מה שקרה: אספתי את ראשי ועד הנאמנים, כתריסר מאדירי הבשן של תומכינו, במשרדו של יושב הראש של ועד הנאמנים, לישיבה דחופה לטכס עצה איך לגייס את הכספים להצלת הישיבה. לפתע, נפתח הדלת, ומופיע לפנינו מרן הרב, בכבודו ובעצמו. כולם עמדו מהר מתוך יראת הכבוד, והזמינו את הרב לשבת אתם. הרב הוציא מכיסו כמה ניירות והקריא לפנייהם -- הכרת הטוב לישיבתנו, "הודאה קיומית" הצרופה לוידי אישי. הרב סיפר להם שאלולי עזרת הישיבה -- הדוכן שממנו השמיע תורתיו וחידושיו ודרשותיו, התלמידים ששמעו את שעוריו ושמשו כאתגר לכח היצירה שבו, חבריו הר"מים, החינוך שהישיבה סיפקה לבני משפחתי --

אלולי כל זה לא היה מגיע למה שהגיע, ולא היה זוכה למה שזכה. וידוי שאין כמוהו!

נאומי האינטימי הזה, בו גילה את לבו ואת מצפונו לראשי המוסד וביקש מהם להזדרז ולעמוד לימין הישיבה, עשה עליהם רושם לא יאומן. ואמנם, אזרו חיל -- והשאר הלא הם כתובים על ספר דברי הימים לתולדות ישיבתנו, ויותר זה: חרותם על לוחות לבי וזכרוני. ואף יותר מזה -- בחיי הישיבה והצלחתה המרובה.

ואם כך הם דברי רבינו הגדול שליט"א, מה אוסיף ואומר אני הקטן? ואנן כולנו מה נימר בתריה?

וכיון שנתגלגל הדבר לפרשה זו אגלה לכם סוד שמעיק עלי וגורם לי צער ואכזוב ואפילו בושה, והוא גישתם השלילית של הרבה מבוגרי הישיבה האדישים לשלומנו וגורלנו. נבצר ממני להבין חוסר הכרת הטוב של כמה מתלמידינו ובוגרי ישיבתנו במדה מספקת והגונה...

סוף דבר: מן הרגע שאנו קמים בבוקר ואומרים "מודה אני", ועד הרגע שאנו מתוודים ואומרים בכל לילה "בידך אפקיד רוחי", אנו מכירים טובה להשי"ת ומתחזקים במידה יפה זו של הודיה קיומית. ועכשיו עלינו ללמוד אותו סוג של הודיה גם ביחסינו בין אדם לחברו, גם ליחסינו בין תלמידים לישיבתם.

והלא אין זה כי אם עצם קיומנו כיהודים: כשלאה אמנו הכירה בטיב הכרת הטוב כחפצא של תפילה הצמודה לוידוי, וקראה את שם בנה הרביעי "יהודה", חרות בעצם שמנו ומהותנו כ"יהודים" רעיון נעלה ונשגב זה כבעלי-הודאה.

הבה נקוה שיהא שמנו נאה לנו ואנו נאים לשמנו.